

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ РУХЛИВИХ ІГОР

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз теоретичних і практичних аспектів виховання вольових якостей дітей старшого дошкільного віку засобами рухливих ігор. Розкрито значення волі як важливого чинника морального розвитку особистості та підкреслено актуальність її формування у дошкільному дитинстві. Обґрунтовано роль рухливих ігор як ефективного педагогічного інструменту, що забезпечує розвиток самостійності, ініціативності, дисциплінованості, організованості, цілеспрямованості та самовладання. Висвітлено психолого-педагогічні умови організації ігрової діяльності, які сприяють формуванню свідомої саморегуляції, витримки та відповідальності за власні дії. Проаналізовано сучасні наукові підходи до проблеми розвитку вольових якостей, зокрема концепції когнітивного контролю, виконавчих функцій та соціальної адаптації. Продемонстровано, що систематичне використання рухливих ігор у виховному процесі створює умови для гармонійного становлення особистості дошкільника, сприяє подоланню труднощів, мобілізації зусиль та формуванню позитивної мотивації до фізичної активності. Доведено, що ігрова діяльність у колективі забезпечує не лише фізичний розвиток, а й духовне збагачення, виховує чесність, доброзичливість, товариськість та прагнення до спільної мети. Отже, рухливі ігри є важливим засобом виховання морально-вольових якостей, що мають вирішальне значення для соціалізації та становлення цілісної особистості дитини старшого дошкільного віку.

Ключові слова: дошкільний вік, вольові якості, рухливі ігри, морально-вольова сфера, фізичне виховання, саморегуляція, мотивація, соціалізація.

Постановка проблеми. В умовах духовного та культурного відродження української держави та її розбудови на засадах гуманізму й демократії одним із першочергових завдань постає виховання волі особистості. Особливого значення при цьому набуває формування вольових якостей у дошкільному віці, адже цей період життя є надзвичайно важливим для закладання моральних засад особистості.

Проблема формування вольових якостей як складової моральності належить до найбільш актуальних у сучасному суспільстві. Воля виступає важливим чинником морального розвитку особистості, основою свідомого дотримання правил поведінки, забезпечує вибір дій відповідно до загальнолюдських норм моралі, іноді навіть усупереч власним бажанням. Сильні вольові якості формуються на ґрунті таких морально-вольових рис, як самостійність, організованість, цілеспрямованість, наполегливість, дисциплінованість, сміливість.

Сучасні наукові дослідження засвідчують значне акцентування уваги на фізичному та інтелектуальному розвитку дітей дошкільного віку й водночас констатують недостатню увагу до формування їхніх вольових якостей. Зокрема, праці Л. Головіна та Ю. Копилова вказують на низький рівень сформованості основних особистісних показників розвитку дітей старшого дошкільного віку (Сембрат, 2018). З огляду на це сучасна освітня парадигма активізує пошуки та творче використання гуманістичних виховних систем, які забезпечують гармонійне становлення цілісної особистості й сприяють розвитку морально-вольової сфери засобами фізичного виховання.

Мета статті – розкрити теоретичні засади та педагогічні особливості виховання вольових якостей дітей старшого дошкільного віку засобами рухливих ігор.

Виклад основного матеріалу дослідження. До проблеми волі як однієї зі сторін свідомості, що формується у дитини після народження за сприятливих умов виховання та проявляється в її діяльності, зверталися численні фахівці з педагогічної та вікової психології (В. Асін, Г. Костюк, В. Котирло). Загальні питання вольової саморегуляції дошкільнят ґрунтовно висвітлені у працях українських науковців: Л. Волошенко, О. Кононко, С. Кулачківської, В. Поуль, Л. Соловійової та Д. Усик.

Водночас зарубіжні психологи розглядають волю крізь призму когнітивного контролю та соціальної адаптації: від фундаментальних ідей Ж. Піаже про подолання егоцентризму та концепції Е. Еріксона щодо становлення ініціативності – до класичних експериментів В. Мішела з відтермінуванням задоволення. Сучасні нейропсихологи (А. Даймонд, Ф. Зелазо) акцентують увагу на розвитку «виконавчих функцій» – здатності дитини свідомо перемикає увагу та гальмувати імпульсивні реакції задля досягнення мети.

Дослідження трансформації індивідуальних особливостей особистості під впливом фізичної культури, зокрема розвитку її вольової сфери, здійснювали В. Платонов, О. Артюшенко та А. Романов. Методологічні й теоретико-практичні аспекти використання рухливих ігор широко представлені у працях А. Цьося, Є. Приступи, О. Сликаківського, О. Лук'яненка, А. Вольчинського, В. Кузя та Н. Сивачук.

Особливості впровадження рухливих ігор у виховний процес дітей дошкільного віку ґрунтовно дослідили О. Курок, Н. Хлус, С. Тітаренко та інші. Їхні напрацювання розкривають потенціал ігрових засобів для різнобічного розвитку вихованців закладів дошкільної освіти.

У науково-методичній літературі наголошується, що проблема розвитку рухових здібностей і контролю за їх рівнем є однією з ключових у системі виховання вольових якостей дошкільнят. Водночас сучасні дослідження засвідчують значне акцентування уваги на фізичному та інтелектуальному розвитку дітей дошкільного віку, проте констатують недостатню увагу до формування їхніх вольових якостей. Зважаючи на це сучасна освітня парадигма активізує пошуки та творче використання гуманістичних виховних систем, які забезпечують гармонійне становлення цілісної особистості й сприяють розвитку як фізичних та інтелектуальних здібностей кожної дитини, так і її морально-вольової сфери засобами фізичного виховання.

Наукові дослідження підтверджують значну роль рухливих ігор у формуванні особистості дошкільника, зокрема у вихованні морально-вольових чеснот: сміливості, витривалості, самостійності, дружелюбності, рішучості, справедливості. Поділяючи позицію дослідників, зокрема Л. Прокопової (Прокопова, 2006), зазначимо, що ставлення дитини до фізкультурно-оздоровчої діяльності є базовим компонентом, який безпосередньо впливає на її внутрішні оцінки та ціннісні орієнтири. На наше переконання, саме через формування позитивного ставлення до спортивних занять можна якісно змінити структуру мотивації старшого дошкільника.

Зокрема, вважаємо, що у дітей зі сформованим інтересом до рухової діяльності структура мотивації стає стійкішою та більш автономною: вони орієнтуються на процес вдосконалення власних навичок, а не лише на зовнішнє схвалення. Натомість при формальному ставленні до занять мотивація залишається ситуативною, що значно ускладнює виховання таких вольових якостей, як наполегливість та ініціативність.

Аналіз сучасного стану проблеми засвідчує тривожну тенденцію: рівень сформованості основних особистісних показників у дітей старшого дошкільного віку залишається недостатнім. Однією з ключових перешкод у вихованні вольових якостей засобами спортивних ігор є поступове зниження інтересу до регулярної фізичної активності.

Вбачається, що корінь проблеми низької активності дошкільників криється в інформаційному дефіциті, адже пізнавальний компонент є фундаментом ставлення до руху: лише усвідомлюючи значення фізичних вправ, дитина може сформувати позитивну мотивацію та ефективно гартувати волю. У цьому контексті особливу роль, як зазначає О. Богініч (Богініч, 2007), відіграють спортивні ігри, де кожен вид діяльності робить свій специфічний внесок у розвиток особистості: конструктивні предметні ігри сприяють формуванню довільної регуляції дій, рухливі – закріпленню вольових якостей, а колективні ігри з правилами вирішують ще одне критичне завдання – зміцнення саморегуляції вчинків.

Досвід передових вихователів та спеціальні наукові дослідження (О. Богініч, С. Титаренко та ін.) підтверджують значний вплив рухливих ігор на формування морально-вольових якостей дошкільників. У грі дитина добровільно підпорядковує свої дії правилам, що регулюють поведінку,

сприяють вихованню свідомої дисципліни та відповідальності за власні вчинки.

Саме в колективі у дитини формуються уявлення про норми громадської поведінки, розвиваються організаційні навички, виховується почуття товаришкості та прагнення до перемоги. Спільний інтерес, викликаний грою, об'єднує дітей, загартовуючи їхню волю, стійкість і витримку.

Наші спостереження та аналіз ігрової діяльності дошкільників підтверджують: чітке дотримання правил є головним чинником розвитку організованості та свідомої дисципліни. У процесі гри діти поступово навчаються підпорядковувати власні імпульси спільним завданням колективу, що свідчить про перехід до усвідомленої саморегуляції.

У процесі дослідження встановлено: чим глибше дитина вникає у задум гри та розуміє її логіку, тим переконливішою стає її самостійність. Це не лише підтримує стійкий інтерес до ігрової діяльності, а й приносить дітям щире емоційне задоволення. В умовах колективних змагань природно виникає почуття спільної відповідальності. Тому важливо привчати вихованців не лише до результативності, а й до чесного виконання умов гри. Особливу роль у нашому дослідженні відведено правилам, що регулюють міжособистісні стосунки, адже саме через них найефективніше виховуються витримка, чесність та доброзичливість.

Виконання фізичних вправ під час спортивних ігор, подолання труднощів фізичних навантажень та інші вольові зусилля традиційно пов'язуються із заняттям спортом та фізичним удосконаленням. Забезпечення духовного розвитку особистості на основі фізкультурно-спортивної діяльності набуло вагомого соціального значення. У характеристиці особистості варто насамперед враховувати зрілість свідомості, стійкість характеру та високі моральні якості.

Безумовно, змагальний характер спортивної боротьби створює оптимальні умови для прояву індивідуалістичних рис особистості – прагнення до рекорду, перемоги заради особистого успіху й пов'язаних із ним матеріальних благ. У таких випадках на перший план виходять індивідуальні інтереси, що нерідко супроводжуються прагненням досягти перемоги будь-якими, навіть неспортивними, засобами. Це протиріччя інколи породжує внутрішні конфліктні ситуації, спричиняючи боротьбу між суспільними та особистими мотивами спортивної діяльності (Лайчук, 2019).

Під час участі у спортивних іграх мотивація дітей старшого дошкільного віку різниться: одні прагнуть позитивного результату заради престижу та підвищення власної значущості, інші – ідентифікують себе через систему цінностей колективу.

З огляду на це, для ефективного формування вольових якостей науковці рекомендують вводити до програм фізичного виховання завдання з елементами додаткових ускладнень. Такі завдання можуть реалізовуватися у різних формах: бігу з перешкодами, що потребує концентрації та витримки; командні ігри з додатковими правилами, які стимулюють планування дій та координацію з партнерами; естафети з ускладненими елементами (стрибки,

присідання, балансування), що формують наполегливість і дисципліну; ігри на витривалість, де необхідно утримувати рівновагу або позу протягом певного часу, виховуючи силу волі та самоконтроль; колективні завдання з обмеженнями, які сприяють розвитку співпраці та ініціативності.

Використання таких вправ урізноманітнює заняття, створює умови для подолання труднощів і водночас забезпечує виховання наполегливості, самостійності та здатності до свідомої саморегуляції. Саме через систематичне впровадження завдань із додатковими ускладненнями фізкультурно-спортивна діяльність набуває особливого виховного значення, сприяючи гармонійному розвитку морально-вольової сфери дошкільників.

Зокрема, Г. Грибан наголошує, що спортивне змагання є природним стимулом для мобілізації граничних зусиль дитини, а саме: інтенсивної м'язової напруги та концентрації уваги; виконання дій на тлі втоми й дотримання встановленого режиму; подолання страху та невпевненості у власних силах (Грибан, 2008).

Специфічним чинником формування вольових рис особистості є систематичне додання труднощів, які поступово зростають, і водночас відповідають можливостям дитини. Отже, логіка процесу фізичного виховання та логіка виховання волі збігаються, оскільки підпорядковуються єдиним закономірностям і принципам – систематичності, прогресуванню та доступності.

Формування вольових рис дітей старшого дошкільного віку забезпечує можливість вільно, у межах усвідомленої необхідності, визначати власну поведінку й діяльність та нести відповідальність за їх результати. Це створює підґрунтя для гармонійного поєднання фізичного, морального та духовного розвитку особистості, що є ключовим завданням сучасної освітньої парадигми.

У контексті дослідження психолого-педагогічних умов формування вольової сфери особистості під час занять фізичною культурою особливого значення набуває класифікація вольових зусиль, запропонована Е. Вільчковським. Учений диференціює внутрішні психоемоційні та фізичні витрати суб'єкта діяльності на п'ять базових детермінант.

По-перше, це вольові зусилля, спрямовані на концентрацію уваги, які визнаються здатністю мобілізувати когнітивний ресурс для нейтралізації деструктивних зовнішніх подразників (інтенсивний аудіовізуальний вплив глядачів, тактичні дії суперників) та забезпечують стабільність фокусування на руховому завданні в умовах прогресуючої психофізіологічної втоми.

По-друге, *вольові зусилля за умов інтенсивних м'язових напружень*, що характеризуються залученням додаткових ергонічних і функціональних резервів організму. Рівень м'язової активності при цьому суттєво перевищує гомеостатичні показники побутової життєдіяльності, а найбільш виражено такі зусилля проявляються у змагальній діяльності.

По-третє, *вольові зусилля, пов'язані з нівелюванням втоми*, які актуалізуються під час тривалих тренувань та змагань. Вони спрямовані на резистентність до негативних функціональних змін в організмі, забезпечують подолання суб'єктивного відчуття фізичного дискомфорту й психічного

виснаження та формують здатність до вольової терпимості задля досягнення цільового результату.

По-четверте, *вольові зусилля, детерміновані подоланням негативних емоційних станів*, що спрямовані на супресію страху, фрустрації, дезорієнтації та невпевненості. Такі стани зумовлюються екстремальними чинниками фізичної активності: перенесеними травмами, ризиком падіння або когнітивним тиском з боку сильнішого суперника.

І нарешті, *вольові зусилля у структурі самодисципліни*, які забезпечують довготривалий характер фізкультурно-спортивної діяльності через механізми саморегуляції. Вони охоплюють підтримання системності та регулярності тренувань, раціональну організацію добового розпорядку й дотримання науково обґрунтованої культури харчування.

Таким чином, специфіка фізичних вправ інтегрує зазначені типи вольових зусиль у єдину систему психофізичної підготовки, де кожен компонент виступає маркером вольової зрілості індивіда (Вільчковський, 2017). Розвиток цих якостей тісно пов'язаний із процесом самоствердження дитини.

Як зазначає А. Бурова, спортивні змагання відкривають перед дошкільниками унікальну можливість розкрити межі власних можливостей та сформуванню впевненості у собі. У прагненні до нових досягнень діти не лише навчаються наполегливості, а й виявляють сміливість пробувати те, що раніше здавалося недосяжним (Бурова, 2010).

Ефективність виховного впливу спортивних ігор посилюється завдяки варіативності сучасних засобів фізичного виховання. Велике розмаїття видів спорту та широкий діапазон вимог до рухової активності створюють умови для індивідуального вибору, що відповідає нахилам і здібностям кожної дитини. Це дозволяє дошкільнику знайти заняття до душі, у якому він може найбільш повно проявити свою майстерність, розвинути природні здібності та водночас зміцнити морально-вольову сферу.

Можливість вибору адекватного виду активності безпосередньо корелює з внутрішньою мотивацією дитини. Аналіз виховної діяльності зі старшими дошкільниками засвідчує, що саме в цьому віці значно актуалізується психологічна потреба у проходженні специфічних «випробувань». Такі ситуації дозволяють дитині підтвердити власну вмілість та продемонструвати вольовий потенціал – наполегливість, рішучість і витримку.

Цей підхід узгоджується з тезою М. Єфименка, який наголошує, що в психологічній науці вольові якості традиційно досліджуються крізь призму подолання фізичного зусилля (Єфименко, 2014). Своєю чергою, І. Лущик акцентує увагу на тому, що найбільш ефективним інструментом для ґартування цілеспрямованості та ініціативності є рухливі ігри-змагання (Лущик, 2007).

Сучасні дослідження доводять, що ігрова діяльність є визначальним чинником розвитку волі у дошкільному дитинстві. Тому пріоритетним завданням педагога стає створення сприятливих умов для вдосконалення вольових рис характеру в ситуаціях, які потребують від дитини мобілізації зусиль задля досягнення мети. Особливу роль у цьому контексті відіграють

ігри-змагання, де дитина вступає у конструктивну взаємодію з однолітками та дорослими, навчаючись перемагати не лише суперника, а й власну невпевненість.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження підтверджує, що формування вольових якостей дітей старшого дошкільного віку є важливим завданням сучасної системи фізичного виховання. Воля виступає могутнім фактором морального розвитку особистості, забезпечує свідоме дотримання правил поведінки та сприяє гармонійному становленню характеру.

Аналіз наукових джерел і власні спостереження засвідчили, що рухливі ігри та спортивні змагання створюють оптимальні умови для розвитку таких вольових рис, як наполегливість, рішучість, самостійність, витримка й чесність. Важливим чинником є систематичне додання труднощів, які відповідають можливостям дитини, адже саме вони забезпечують поступове зростання рівня вольової зрілості.

Особливу роль у вихованні волі відіграють ігри-змагання, що поєднують фізичні навантаження з соціальною взаємодією. Вони не лише мобілізують внутрішні ресурси дошкільника, а й формують здатність до саморегуляції, дисципліни та відповідальності за власні дії. Варіативність сучасних засобів фізичного виховання дозволяє враховувати індивідуальні нахили дітей, створюючи умови для їхнього самоствердження та розвитку позитивної мотивації.

Як підсумок, ефективне формування морально-вольової сфери дошкільників можливе за умови цілеспрямованого використання рухливих ігор та спортивних завдань із елементами додаткових ускладнень. Це забезпечує не лише фізичне вдосконалення, а й духовне зростання особистості, гармонізацію з сучасними гуманістичними орієнтирами освіти, що власне потребує подальшої модернізації змісту й способів практичної складової, спостереження та узагальнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Сембрат А. (2007). Моральне виховання старшокласників у навчально-виховному процесі гімназії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький. 211с.

Прокопова Л. (2006). Формування мотивації дітей дошкільного віку до занять фізкультурно-спортивною діяльністю. *Сучасні проблеми фізичного виховання і спорту дошкільнят України : матеріали VI Всеукраїнської наук.-практ. конф.* Суми : СПУ. С. 108–113.

Богініч О. (2007). Фізичне виховання дітей дошкільного віку засобами гри: навч. посіб. НПУ імені М. П. Драгоманова. 2-ге вид. К.: НПУ. 140 с.

Лайчук, А. (2019). Формування морально-вольових якостей в учнів під час тренувального етапу в спортивній школі. Народна освіта, електронне фахове видання. Вип. №1 (37). URL: <https://h1.nu/1pzhC> (дата звернення: 16.05.2026)

Грибан Г. (2008). Фізичне виховання і воля: монографія. Житомир: Вид-во «Рута». 168 с.

Вільчковський Е., Курок О., (2017). Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку: навч. посіб. 3-тє вид. Суми : Університетська книга. 428 с.

Бурова А. (2010). Організація ігрової діяльності дітей дошкільного віку. Тернопіль: Мандрівець. 256 с.

Єфименко М., (2014). Програма з фізичного виховання дітей раннього та дошкільного віку «Казкова фізкультура». Тернопіль :Мандрівець. 52 с.

Луцки І. (2007).Фізичне виховання дошкільників. Фізкультурна й оздоровча робота [Текст]: планування. Конспекти занять. Методичні поради й рекомендації. Харків. Вид-во «Ранок». 224 с.

REFERENCES

Sembrat A. (2007). Moralne vykhovannia starshoklasnykiv u navchalno-vykhovnomu protsesi himnazii [Moral Education of High School Students in The Educational Process of a Gymnasium]: dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07. Derzhavnyi vyshchyi navchalnyi zaklad «Pereiaslav-Khmelnitskyi derzh. pedahohichnyi un-t im. Hryhoriia Skovorody». Pereiaslav-Khmelnitskyi. 211s. [in Ukrainian]

Prokopova L. (2006). Formuvannia motyvatsii ditei doshkilnoho viku do zaniat fizkulturno-sportyvnoiu diialnistiu [Formation of Motivation of Preschool Children to Engage in Physical Education And Sports Activities]. *Suchasni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu doshkilniat Ukrainy* : materialy VI Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. Sumy : SPU. S. 108–113. [in Ukrainian]

Bohinich O. (2007). Fizychno vykhovannia ditei doshkilnoho viku zasobamy hry [Physical Education of Preschool Children Through Games]: navch. posib. NPU imeni M. P. Drahomanova. 2-he vyd. K.: NPU. 140 s. [in Ukrainian]

Laichuk, A. (2019). Formuvannia moralno-volovykh yakosteï v uchniv pid chas trenuvannia etapu v sportyvniï shkoli [Formation of Moral and Volitional Qualities in Students During The Training Stage in a Sports School]. *Narodna osvita, elektronne fakhove vydannia*. Vyp. №1 (37). URL: <https://h1.nu/lpzhC> (data zvernennia: 16.05.2026) [in Ukrainian]

Hryban H. (2008). Fizychno vykhovannia i volia [Physical Education and Will]: monohrafiia. Zhytomyr: Vyd-vo «Ruta». 168 s. [in Ukrainian]

Vilchkovskiy E., Kurok O., (2017). Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku [Theory and Methods of Physical Education of Preschool Children]: navch. posib. 3-tie vyd. Sumy : Universytetska knyha. 428 s. [in Ukrainian]

Burova A. (2010). Orhanizatsiia i hrovoi diialnosti ditei doshkilnoho viku [Organization of Play Activities for Preschool Children]. Ternopil: Mandrivets. 256 s. [in Ukrainian]

Yefymenko M., (2014). Prohrama z fizychnoho vykhovannia ditei rannoho ta doshkilnoho viku «Kazkvafizkultura» [The Pprogram for Physical Education of

Early And Preschool Children «Fairytale Physical Education»). Ternopil :Mandrivets. 52 s. [in Ukrainian]

Lushchik I. (2007). Fizychnе vykhovannia doshkilnykiv. Fizkulturna y ozdorovcha robota [Tekst]: planuvannia [Physical Education of Preschoolers. Physical Education And Health Work [Text]: Planning]. Konspekty zaniat. Metodychni porady y rekomendatsii. Kharkiv. Vyd-vo «Ranok». 224 s. [in Ukrainian]

PECULIARITIES OF FOSTERING VOLITIONAL QUALITIES OF OLDER PRESCHOOL CHILDREN THROUGH ACTIVE GAMES

Oleksii YURCHUK

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Professor T. Ponimanska Preschool Pedagogy and
Psychology and Special Education Department of
Rivne State University for the Humanities,
Rivne, Ukraine

ORCID: 0000-0002-4764-1783

e-mail: abstractio@ukr.net

Abstract. This study explores the theoretical and practical foundations of fostering volitional qualities in older preschool children through active games. Willpower is identified as a crucial component of moral development, enabling children to consciously regulate behavior, overcome difficulties, and align actions with social norms. The article highlights the pedagogical potential of active games in cultivating independence, initiative, discipline, organization, persistence, and self-control. Psychological and pedagogical conditions for effective play organization are examined, emphasizing the role of collective activities in strengthening self-regulation, endurance, and responsibility. Contemporary approaches to volitional development are reviewed, including concepts of cognitive control, executive functions, and social adaptation. Findings demonstrate that systematic use of active games not only supports physical development but also enriches children's emotional and social growth, fostering honesty, resilience, and cooperation. The study concludes that active games serve as a powerful educational tool for shaping moral and volitional qualities, which are essential for the holistic development and successful socialization of preschool children.

Keywords: preschool age, volitional qualities, active games, moral and volitional development, physical education, self-regulation, motivation, socialization.

Стаття надійшла до редакції 01.05.2026 р.

Стаття прийнята до друку після рецензування 14.05.2026 р.

Стаття опублікована 15.06.2026 р.